

IFS info 1/1995

Fred O. Nilsen

**Sovjetisk ubåtvirksomhet i nord
- behov og tradisjoner**

Innhold

Bakgrunn	7
Militærstrategisk utvikling på 1930-tallet - de første ubåt-operasjonene	7
Operasjoner i Østersjøen - bakgrunn og motiv	8
Sovjetiske ubåtoperasjoner i nord under 2. verdenskrig	9
Landsetting av maritime spesialstyrker	10
Registrerte observasjoner etter 2. verdenskrig - troverdighet og sannsynlighet	10
Registreringer i perioden 1948-1965	12
Registreringer fra 1966 og til i dag - behov og motiv	12
«Ubåt-operasjoner»?	14
Om materiell og kapasitet	15
Avslutning	15
English summary	16

Bakgrunn

I løpet av etterkrigstiden har Forsvarskommando Nord-Norge (FKN) registrert nærmere 500 meldinger om observasjoner av ubåtlignende objekter. Det er til nå ikke fremlagt materiale som identifiserer denne aktiviteten eller offentliggjort noen oversikt over det egentlige omfanget og de konsekvenser denne virksomheten kan tenkes å representere.

Da den sovjetiske Whiskey-klassen U-137 grunnstøtte ved Karlskrona i 1981, ble verdens oppmerksomhet rettet mot et problem som de skandinaviske land hadde vært alene om i en årrekke, nemlig muligheten for at sovjetiske ubåter krenket nøytrale og NATO-farvann på nordflanken.

I diskusjonen omkring dette problemet har de historiske fakta omkring sovjetiske ubåtoperasjoner i skandinaviske farvann før og under 2. verdenskrig blitt fullstendig oversett. Heller ikke de militærstrategiske realiteter i våre nærområder har vært særlig berørt i *denne* sammenheng. Vurderinger og konklusjoner har vært basert på enkelthendelser, uten at det hele er satt inn i et større strategisk perspektiv.

Forsvaret har av ulike årsaker ikke offentliggjort konkrete data. Dette skaper forståelig nok grobunn for tvil om troverdighet, både hva angår *observasjonene* i seg selv og ikke minst *observatørene*. At det kan eksistere «hull» i vår viten innen dette feltet, har det ikke vært kalkulert med.

Vi er nå på mange måter inne i en brytningstid - eller en «strategisk vakumtilstand» - hvor den kalde krigen er slutt, men hvor den fremtidige situasjonen hos vår nabo i øst er meget usikker. Et naturlig spørsmål er da om det aktivitetsmønster vi har sett konturene av, vil fortsette, eller om det vil skje endringer. Vi tenker i den forbindelse også på Russlands *etterretningmessige* interesse for virksomhet i den nordligste landsdelen. I den sammenheng kan undervannsrelaterte aktiviteter

være én av flere følere, noe historien gir klare indikasjoner på.

Hensikten med denne analysen er derfor å forsøke og se disse spørsmål i et bredere perspektiv, gjøre opp status frem til i dag, og la det være utgangspunkt for en drøfting av hvordan vi bør forholde oss til dette spørsmålet i fremtiden.

Vi vil først se nærmere på tiden før og under 2. verdenskrig. De tradisjoner det tidligere Sovjet har med operasjoner i skandinaviske farvann, vil her bli trukket frem. Årsaken til denne interesse er at vår nabo i øst, i lys av de militærstrategiske realiteter, har hatt og fortsatt vil ha klare interesser knyttet til norsk område. Deretter vil vi se på enkelte tendenser ved observasjonene i etterkrigstiden. Til slutt vil vi gjøre oss noen betraktninger om kapasiteter, muligheter og begrensninger.

Militærstrategisk utvikling på 1930-tallet - de første ubåt-operasjonene

Vi vet fortsatt ikke fullt ut når Sovjet startet med ubåtoperasjoner i skandinaviske kystfarvann. Det begynte imidlertid allerede tidlig på 1930-tallet å oppleve *begrensninger i seilingsfriheten* i Østersjøområdet. Årsaken var de andre østersjølandenes dominans i dette området. Her ble det derfor besluttet å etablere en flotilje som også inkluderte ubåtstyrker. Denne flotiljen ble senere til Østersjøflåten.

For å lette transportmulighetene nordover og for enklere å kunne overføre maritime enheter til Kvitsjøen, ble Stalin-kanalene bygget på rekordtid. *Dekabrist*-klasse ubåter med lang rekkevidde ble via denne kanalen våren 1933 overført til den nylig etablerte Nord-flotiljen - «in two special purpose submarine expeditions». I 1936 gjennomførte en sovjetisk ubåt et prøvetokt til Karahavet og Novaja Semlja, og i februar 1938 gjennomførte en *Dekabrist*-klasse (D-3) et tokt til Jan Mayen for å

Fred O. Nilsen er offiser i Sjøforsvaret med operativ tjenestebakgrunn. Siden 1989 har han tjenestegjort ved Forsvarskommando Nord-Norge.

berge en forskningsekspedisjon som drev omkring på et isflak. Ifølge en norsk etterretnings-kunngjøring fra 1939 befant det seg på det tidspunkt innen Nordflåten 12 større ubåter (600 og 900 tonn) og 12 mindre kystubåter (250 tonn av «M»-typen, med en lengde på 35-40 m og med en fart på 14-15 knop).

Rent kapasitetsmessig var Sovjet på den tiden i stand til å gjennomføre rekognoseringstokt langs den finske og norske Barentshavskysten. Sett i forhold til den sikkerhetspolitiske situasjonen generelt, og også den da pågående oppbyggingen av flåten i nord, ville slike tokt i tilstøtende vestlige kystområder være relevant. At russerne helt klart var svært interesserte i forholdene langs kysten av Nord-Norge, viser rapporter fra denne tiden.

I en rapport fra 1940 fremgår det at en norsk fisker ved flere anledninger i 1938 ble forsøkt vervet av personell på sovjetiske grensevakt-fartøyer. Russerne ønsket opplysninger om militære avdelinger i Øst-Finnmark, om plassering av administrasjonene i bl.a. Kirkenes, Vardø og Hammerfest. Videre ønsket de opplysninger om havnekapasiteter, kaienes forfatning, dybder osv. Fiskeren ble i tillegg bedt om å kartlegge all trafikk av fremmed krigsskip langs kysten. Det som faktisk skjedde bare få år senere, og som vi senere skal komme inn på, viser at russerne må ha vært lommekjent i nord-norske farvann. De hadde som nevnt kapasitet for å gjennomføre tokter med ubåter, spesielt de små av «M»-klassen. Det er derfor ikke usannsynlig at russerne opererte ubåter i norske farvann allerede på 1930-tallet.

Operasjoner i Østersjøen - bakgrunn og motiv

De første håndfaste sovjetiske referansene til ubåtoperasjoner i skandinaviske kystfarvann, stammer fra Vinterkrigen mot Finland (1939-1940). I denne perioden opererte Østersjø-enheter i Bottenviken, Ålandhavet og langs finskekysten i Østersjøen og Finskebukta. I nord opererte de ubåter langs den finske og norske Barentshavskysten.

I perioden mellom Vinterkrigen og det tyske

angrepet på Sovjetunionen den 21. juni 1941 gjennomførte Østersjø-ubåter etter hvert mer *utgående* operasjoner i Østersjøområdene (fig. 1). Disse operasjonene inkluderte patruljering i de finske kystområdene, i Øst-Preussen, Polen, Danmark og Sverige. I denne perioden opprettholdt Sovjet to av patruljeområdene i Bottenviken.

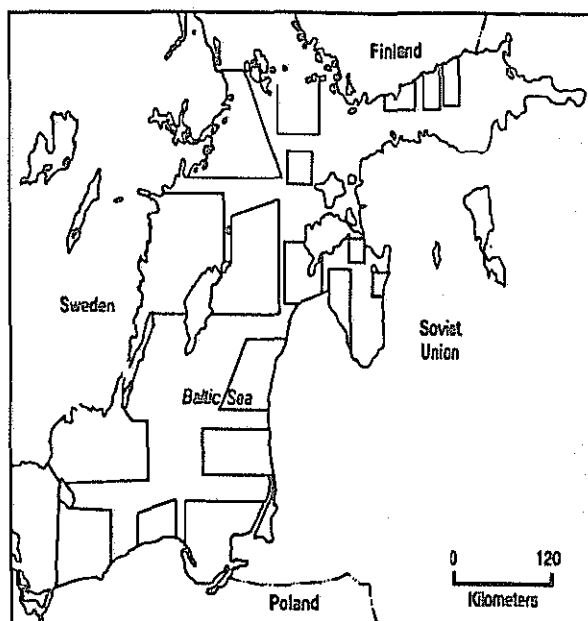

Fig. 1. Sovjetiske patruljeområder i Østersjøen 22. juni 1941. (A. Emelyanov, Proceedings mars 1986).

Sovjetiske ubåter patruljerte også i tyske farvann i perioden da ikke-angrepspakten mellom de to land fortsatt var gjeldende. Også i det nøytrale Sveriges territorialfarvann opererte sovjetiske ubåter. Åpne sovjetiske kilder stadfester bekymringer omkring svensk nøytralitetspolitikk og de gode svensk-tyske forbindelsene. Spesielt i den sammenheng var de strategiske ressursene Sverige var i besittelse av (stål). Russiske bekymringer over svensk utenrikspolitikk og nøytralitet kan spores tilbake til Krimkrigen (1853-56), hvor visse grupperinger i Sverige kunne tenke seg å angripe Russland sammen med Frankrike. Krimkrigen markerer et skifte i svenske holdninger til Russland; fra en russiskvennlig politikk under Karl Johan til Oscar Is mer skeptiske linje. Under 1. verdenskrig (og også under 2. verdenskrig) ville disse grupperingene ha Tyskland

som alliert. Selv om slike idéer ikke fikk politisk tilslutning, dannet det grobunn for mistenkelighet fra Russlands - senere Sovjets side. Som eksempel kan nevnes et tilfelle den 9. august 1914 (1. verdenskrig), da russiske flåteenheter ble sendt ut for å oppta strid med svenske marinestyrker. Årsaken var at russerne trodde Sverige var alliert med Tyskland. Tilsvarende bekymringer om forbindelser med Tyskland hadde Sovjet også overfor Finland.

Patroljeområdene i Sverige var konsentrert omkring marinebaser som Muskø og Karlskrona, de viktigste skipsledene, «choke points» som Bottenviken, Ålandshavet, Gotlandsundet og innseilingen til industriområder, f.eks. Norrkøping. Flere av de tilfellene som ble innrapportert på 1980-tallet, kom for øvrig nettopp fra disse områdene.

Ut fra kildemateriale kan det således konkluderes med at sovjetiske rekognoseringstokter i skandinaviske territorialfarvann ble gjennomført mot slutten av 1930-tallet. At slike tokt startet tidligere, omtrent parallelt med opprettelsen av de to flotiljene, er ikke usannsynlig. Operasjonene var helt klart relatert til datidens sikkerhetspolitiske og militære situasjon.

Sovjetiske ubåtoperasjoner i nord under 2. verdenskrig

Allerede tidlig under det tyske angrepet på Sovjet spilte ubåtflåten en viktig rolle. Da sovjetarméen mislyktes i å stabilisere frontene, ble hovedoppgavene for ubåtflåten å angripe de utsatte tyske sjøaksene i Østersjøen, Norskehavet og Barentshavet. I nord ble en rekke patroljeområder etablert i 1941-42 (fig. 2) for å angripe tyske sjøveis kommunikasjonslinjer, både i åpen sjø og i indre farvann på norskekysten. Patroljeområdene strakte seg fra Petsamo i øst til Arnøya i vest. Egne snorklingsområder ble etablert i åpent farvann og i tilknytning til hvert patroljefelt. Det er verdt å merke seg at i disse patroljefeltene inngikk fjordene i hele sin lengde. Dette gjaldt bl.a. Porsangerfjorden, Laksefjorden, Tanafjorden og Varangerfjorden. Også i Kongsfjord, Hammerfestområdet, Fugløysundet, Loppa, Kvænangen og Vestfjorden var sovjetiske ubåter aktive.

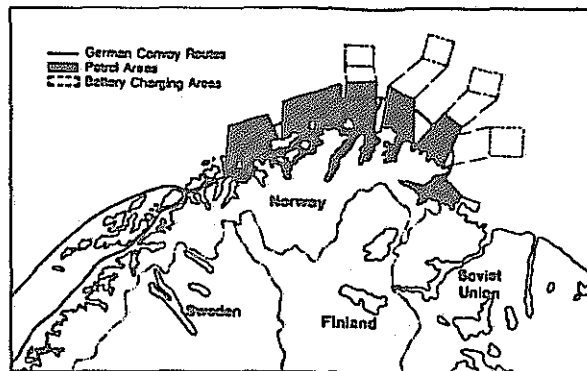

Fig. 2. Patroljeområder for sovjetiske ubåter i Troms og Finnmark 1942. (A. Emelyanov, Proceedings mars 1986).

Tyskerne gjorde utstrakt bruk av indre farvann for å utnytte den naturlige beskyttelsen i disse områdene. Dette førte igjen til at sovjetiske ubåter trengte dypt inn på norsk område for å gjennomføre operasjoner mot de sjøverts forbindelser (anti-SLOC). Ifølge både tyske og sovjetiske operative dokumenter var slike operasjoner dypt inne i fjordene helt vanlig gjennom hele krigen, og de skapte store problemer for de tyske styrkene. Den 26. desember 1941 skrev den tyske sjefen for Polar-kysten: «Fientlige ubåter fortsetter å trenge dypt inn i fjordene, nesten uten motstand, og de gjennomfører sine angrep neddykket og på overflaten, akkurat som de selv ønsker».

Også mineleggingsoperasjoner ble gjennomført av sovjetiske ubåter. Den 6.-7. januar 1942 gjennomførte en ubåt av typen K-23 en mineleggingsoperasjon inne i Porsangerfjorden (fig. 3). Tidlig om ettermiddagen den 6. januar seilte den inn til kysten i overflatestilling og passerte de tyske kystbefestningene om natten, la to minefelt i fjorden fra neddykket tilstand og gikk deretter ut tidlig om morgenen den 7. januar.

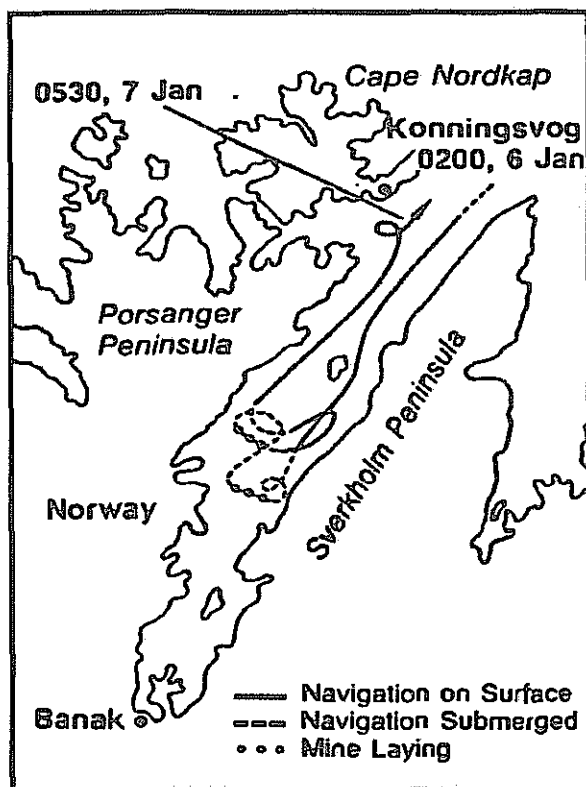

Fig. 3. Minelegging med ubåt av type K-23 i Porsangerfjorden 6.-7. januar 1942. (A. Emelyanov, Proceedings mars 1986).

Det kan ikke herske tvil om at slike operasjoner, i tillegg til detaljerte etterretninger og bruk av norske ubåtover, krever detaljkunnskaper om farvannets beskaffenhet. Slik kartlegging ble sannsynligvis gjennomført med ubåter allerede før 2. verdenskrig.

Landsetting av maritime spesialstyrker

Sovjetiske ubåter ble også benyttet som plattform for innsetting av maritime spesial-grupper. Av de totalt 50 operasjoner av denne typen som ble utført av den sovjetiske marine, ble 39 gjennomført i nord - hovedsaklig på norsk territorium. Spesial-gruppene, som var sammensatt av både nordmenn og russere, ble landsatt med full utrustning og forsyninger for lang tids operasjoner. De ble mottatt og støttet av kjentfolk i området og samarbeidet med

disse under hele krigen.

Agentene skulle først og fremst fremskaffe etterretninger om de tyske skipsbevegelser. Dette var av meget stor verdi for Nordflåten i løpet av de første krigsårene, og senere også for de allierte konvoiene. Gruppene var organisasjonsmessig underlagt Nordflåtens etterretningsseksjon.

Den maritime rekognoseringsavdelingen ble i årene 1943-45 ledet av seniorløytnant Victor Leonov. Han var veteran fra ubåt-tjenesten og kom til avdelingen allerede ved opprettelsen i 1941. Avdelingen bestod hovedsakelig av sjømenn og frivillige fra Nordflåtens overflateenheter og ubåter. Siden opprettelsen i juli 1941 hadde disse mennene skaffet seg erfaring fra en rekke spesialoperasjoner bak de tyske linjene, bl.a. i Nord-Norge. Leonov deltok med sin avdeling bl.a. i Petsamo-Kirkenes operasjonene i 1944 og ble «helt av Sovjetunionen» for sin innsats. De spesialavdelingene som ble opprettet under 2. verdenskrig, dannet trolig opphavet til dagens maritime spetsnaz-avdelinger.

I mai-juni 1945 ble Victor N. Leonov forflyttet til Stillehavsflåten og fikk ansvaret for Stillehavsflåtens spesialavdeling. I august 1945 mottok han for andre gang æresbevisningen «Helt av Sovjetunionen» for sin innsats mot japanerne i koreanske havner. Han gikk ut av aktiv tjeneste i 1957, men dukket opp igjen i nord-området på begynnelsen av 1960-tallet, med grad som oberst og ansvarlig for spetsnaz-utdanning.

Registrerte observasjoner etter 2. verdenskrig - troverdighet og sannsynlighet

Observasjonene som er innmeldt etter den 2. verdenskrig, er gjort ved rene tilfeldigheter. Det er derfor ikke mulig å trekke noen entydig konklusjon, hverken av omfang eller geografisk spredning. Det materialet som foreligger, viser kun tendenser, men er allikevel nyttig i analysesammenheng. Man bør også merke seg, at det blant observasjonene under kategorien «ikke ubåt» er et høyt antall objekter som ikke positivt er identifisert, heller ikke som noe annet enn ubåt - som staker, skjær, sjødyr o.l. Det

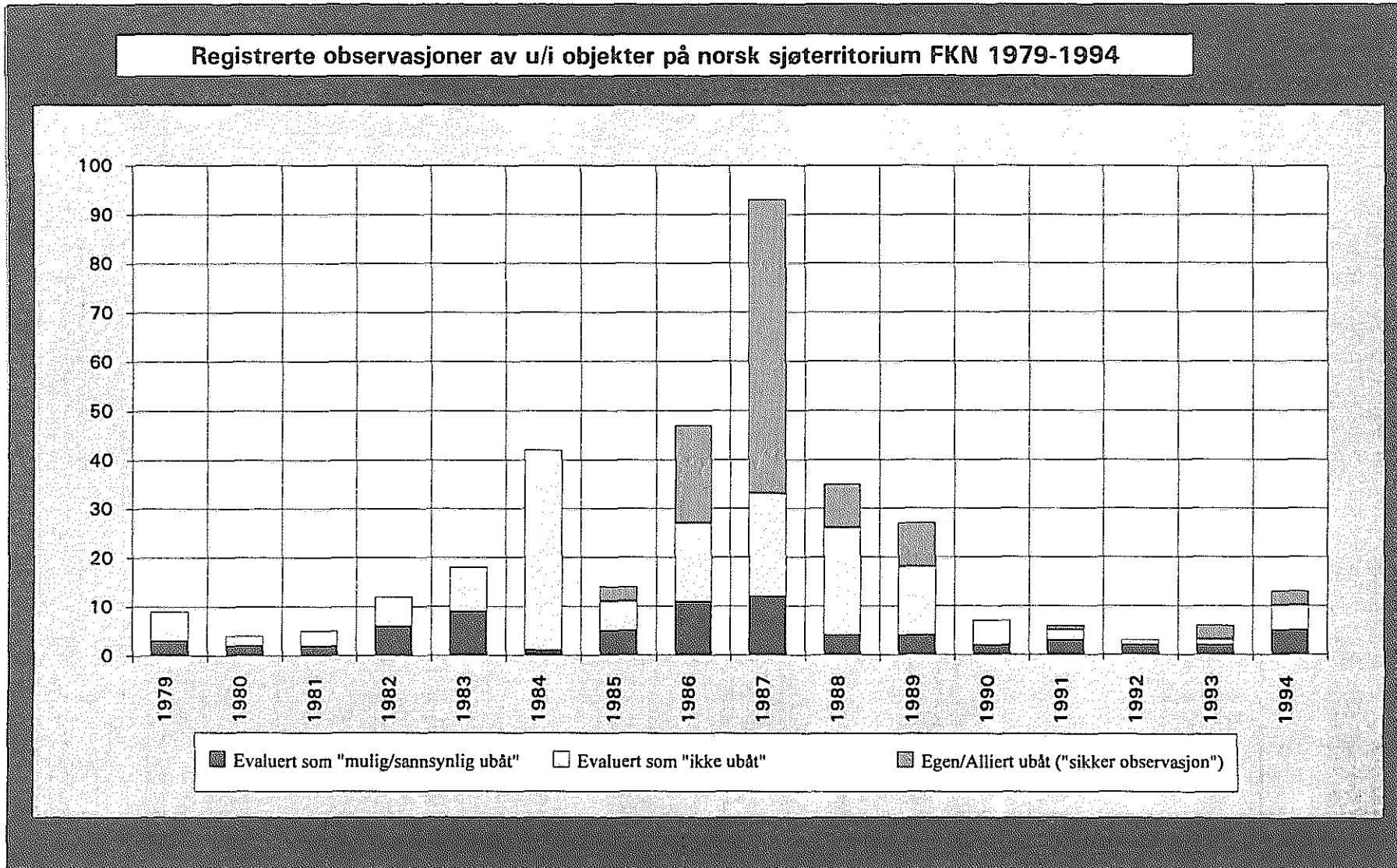

Fig.4. Observasjoner 1979-1994. Mer enn halvparten av det totale antall (174) observasjoner i perioden 1985-1989 viste seg å være egne ubåter. Dette gir generelt et positivt inntrykk av kystbefolkningens evne til å registrere unormale forhold på sjøen. (FKN)

vil med andre ord si at det i mange tilfeller ikke er bevist at objektet *ikke* var ubåt.

Fra 1985 er også innmeldte observasjoner av *egne* og *allierte* ubåter tatt med i statistikken. Disse registreringene gir kanskje det viktigste grunnlaget for å vurdere sannsynlighet og kildens troverdighet generelt.

Av i alt 174 innmeldte observasjoner i perioden 1985 - 1989 (fig. 4) kan det konstateres at 53% var egne og allierte ubåter (skravert felt). Dette er *sikre observasjoner*. De øvrige 47% er evaluert som «mulig/sannsynlig ubåt» (svart felt) og «ikke ubåt» (grått felt). I observasjoner under kategorien «ikke ubåt» og «mulig/sannsynlig ubåt» er det inkludert en del tilfeller av en noe mer «diffus» art (bølgedannelser etc.). Her er det ikke observert konkrete objekter. Med unntak for disse har de observerte objektene for observatørene i prinsippet fortonet seg på samme måte som i de tilfeller hvor det viste seg å være egne/allierte ubåter («sikre observasjoner»).

Årsaken til at 53% av observasjonene er kategorisert som sikre observasjoner, er at vi i disse tilfellene har kunnet kontrollere mot egne ubåters posisjoner. I de øvrige tilfellene har egne eller allierte ubåter ikke vært i de aktuelle områdene. I realiteten betyr dette at vurderingene av både observasjonene i seg selv og også vitnenes troverdighet i disse tilfellene er basert på vår egen kontroll med - og dermed mulighet til å bekrefte - egne ubåters tilstedeværelse.

Konklusjonen blir derfor at den norske kystbefolkningen - som står for de aller fleste observasjonene - generelt kan betraktes som troverdige observatører. De positive erfaringene hva angår observatørenes troverdighet og det faktum at de fleste observasjonene generelt fortoner seg like i de fleste av de 174 tilfellene, tilsier *statistisk sett* at det blant kategorien «mulig/sannsynlig ubåt» - og også blant kategorien «ikke ubåt» - har befunnet seg reelle undervannsfarkoster.

Registreringer i perioden 1948-1965

De første registrerte meldingene i FKN om ubåt-lignende objekter etter den 2. verdenskrig er fra 1948 (fig. 5). I perioden fra 1948 og frem til 1965 er det registrert et forholdsvis lavt antall meldinger. De første meldingene fra perioden 1948 til midten av 1950-tallet stammer hovedsakelig fra strekningen Ingøy-Rebbernesøy utenfor Nord-Troms. Det karakteristiske ved disse observasjonene er at de generelt ble ansett som troverdige. Et annet forhold var at objektene ble observert i relativt åpne farvann.

I Vestfjord-området med Lofoten og Ofotfjorden ble det også meldt om observasjoner, men kun én av disse er blitt vurdert som troverdig. De tre observasjonene som er blitt vurdert som mindre troverdige, er gjort i relativt trange farvann i Lofoten og Ofotfjorden i 1951 og utenfor Skorliodden fort i 1953. Skorliodden fort var for øvrig under utbygging da denne observasjonen ble gjort.

Fra slutten av 1950-tallet og frem til begynnelsen av 1960-tallet ser vi en tendens til at objekter etter hvert blir rapportert fra områder *lenger inne* på sjøterritoriet. Spesielt gjelder dette Varangerfjorden, Ofotfjorden-Andfjordbassenget. Det er interessant å merke seg at jo lenger inne på territoriet objektene ble observert, jo mindre troverdige ble observasjonene ansett for å være.

Registreringer fra 1966 og til i dag - behov og motiv

I 1966 skjer en markert statistisk endring. Vi ser en markert økning i antallet registrerte meldinger. Det spesielle er at de fleste av objektene nå ble observert enda lengre inne på sjøterritoriet enn tidligere. Spesielt i Ofotfjord-området var dette fremtredende, men også i Tromsø-området, Alta og de øvrige fjordene i Finnmark synes denne tendensen merkbar. Denne tendensen vært vedvart frem til i dag, men antallet innmeldte observasjoner har variert fra år til år. Sett under ett er det ytterst få steder på sjøterritoriet hvor det ikke er meldt om observasjoner.

Registrerte observasjoner av uidentifiserte objekter på norsk sjøterritorium i Nord-Norge 1948-1978

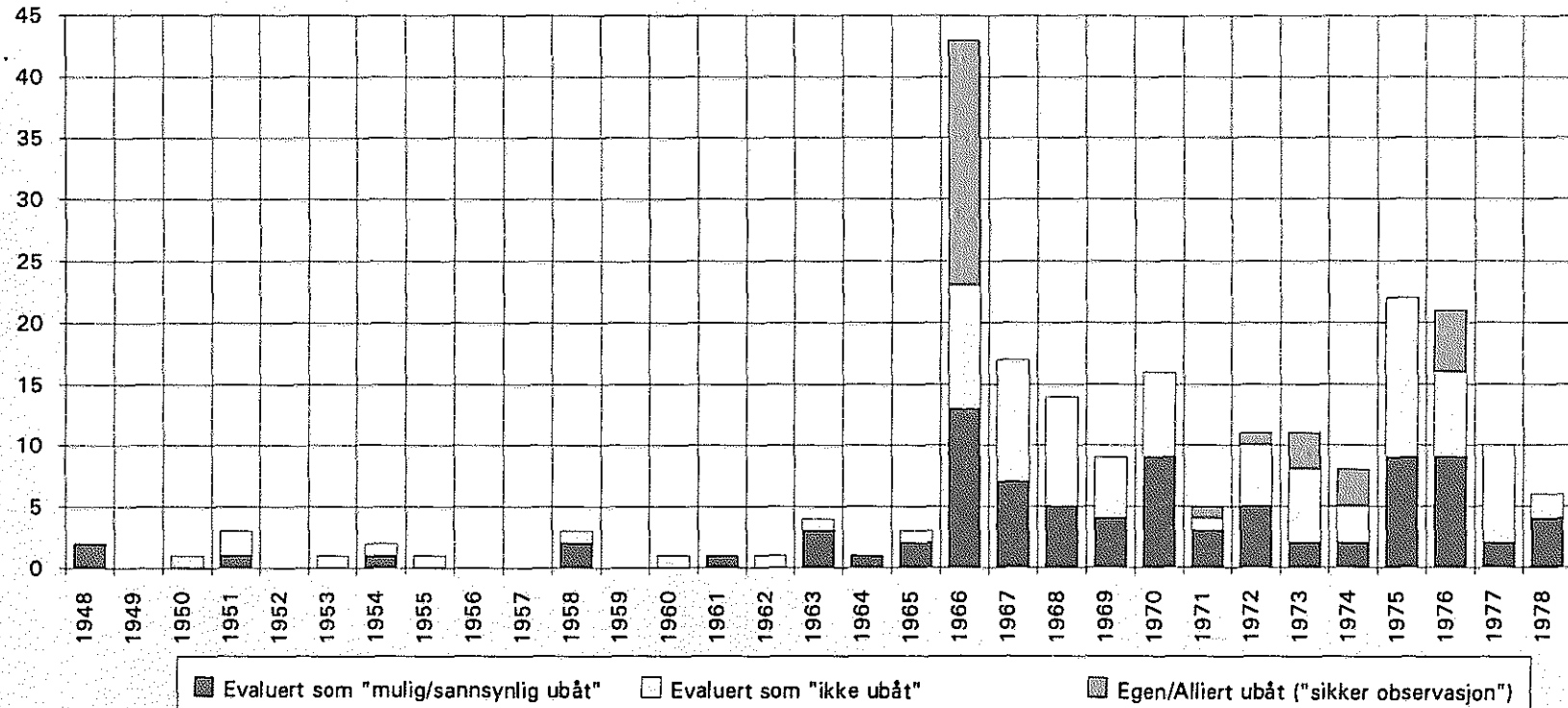

Fig. 5. Registrerte observasjoner av ubåtliggende gjenstander på norsk sjøterritorium i Nord-Norge 1948-1978. Merk den markerte økningen i 1966. Det høye antallet rapporter om egne og allierte ubåter underbygger troverdigheten av de øvrige observasjonene dette året.

Det er vanskelig å finne noen entydig forklaring på hva som egentlig skjedde og hva som var den direkte årsaken til den markerte oppsvingen i antall meldinger i 1966. Flere forhold gjorde seg trolig gjeldende:

- Ett forhold kan være at arbeidet med disse sakene ble mer systematisert.
- Et annet forhold kan være den store fiskeriaktiviteten på denne tiden - og spesielt sildefisket i fjordene, noe som selvsagt medførte bedre dekning og overvåking av kystfarvannet.
- Den teknologiske utviklingen skjøt fart på denne tiden. Forbedrede sonarsystemer for undervannsnavigasjon kan være ett forhold som gjorde inntrengninger med undervannsfarkoster enklere og sikrere.

Disse forholdene har sikkert innvirket på statistikkene, men er neppe de eneste forklaringer. At økningen var så markert, tyder på at også andre forhold kan ha spilt inn.

Sammenligner vi med 1930-tallets sikkerhetspolitiske og militære forhold og de bekymringer som åpenbart påvirket beslutninger om ubåt-inntrengninger i andre lands farvann, var situasjonen fra slutten av 1940-tallet og fremover preget av det mer kjølige forholdet mellom Øst og Vest og den norske tilknytning til NATO. På midten av 1960-tallet økte den strategiske betydningen av nordområdene sterkt. Ballistiske missiler med lengre rekkevidde var under utvikling, og de første moderne strategiske ubåtene var under bygging. Norskehavet ble utpekt som et fremtidig patruljeområde for strategiske ubåter og fikk av den grunn økt strategisk betydning. En økende del av den kjernefysiske annenslagsevne var i ferd med å bli konsentrert om baser på Kola. Dette førte igjen til at selve basekompleksene fikk økt betydning, og dermed økte behovet for sikring og fremskutt kontroll. Norskekysten - og spesielt Nord-Norge - ble derfor av større strategisk betydning.

Vi må gå ut fra at Sovjetunionen nå videreførte sine tradisjoner og erfaringer med ubåtinntrengninger. Behovet må åpenbart ha vært til stede, og saken mot den spiondømte Selmer Nilsen satte neppe noen stopper for sovjetiske

etterrettingsoperasjoner med ubåter mot Nord-Norge. I denne saken ble det kjent også for offentligheten at ubåter ble benyttet som plattform under operasjonene.

«Ubåt-operasjoner»?

Observasjonene som er gjort inne i lukkede farvann - ofte i områder med militære installasjoner og infrastruktur, minner lite om «ubåtoperasjoner» i ordets egentlige betydning. Mønsteret minner mer om operasjoner *rettet mot spesielle objekter eller oppdrag* - og hvor eventuelle undervannsfarkoster kun tjener som en hensiktsmessig plattform eller som fremkomstmiddel.

Vi har tidligere vært inne på den maritime spesialstyrken (rekognoserings-avdelingen) i Nordflåten under 2. verdenskrig. Det er blitt hevdet at gjenoppbyggingen - eller oppjusteringen - av denne avdelingen ble iverksatt på begynnelsen av 1960-tallet. Personell som deltok i spesialavdelingene under 2. verdenskrig, kom tilbake på begynnelsen av 1960-tallet og ble satt til opplæring av spetsnaz-personell. Behovet for slike avdelinger - som skulle kunne settes inn mot strategiske mål - var, med bakgrunn i den strategiske utviklingen, sannsynligvis økende på denne tiden. En del russiske etterretningsoffiserer ble trent nettopp i undervannsinfiltrasjon og sabotasje. Slike operasjoner ble utført fra marinefartøyer, handelsfartøyer og turistskip, fra ubåter, miniubåter og helikoptere. Oppdragene gikk bl.a. ut på etterretningsmessig innsamling mot vestlige marinebaser og havner, elektronisk innsamling samt infiltrasjon av agenter som skulle operere i andre land. Slike opplysninger er med på å underbygge at Sovjet har hatt behov for å gjennomføre operasjoner med undervannsfarkoster i andre nasjoners territorialfarvann - også i de senere årene.

Om slike operasjoner skulle bli kjent, var det nødvendigvis ikke slik at regjeringsledere, inkludert forsvarsministeren, på forhånd hadde godkjent operasjonen offisielt. Dette kan muligens sees i sammenheng med opplysninger fra den sovjetiske avhopperen Arkady Shevenko, som i 1984 hevdet at kommunistpartiets politbyrå i begynnelsen av

1970-tallet ga det sovjetiske forsvaret fullmakt til systematisk overvåking og kartlegging av skandinaviske kystfarvann. Shevenko skal også ha hevdet at Moskva på den tiden hadde planer om å gjemme strategiske ubåter i svenske og norske fjorder.

Om materiell og kapasitet

Blant annet i bøker fra de senere år blir det antatt at GRU (den tidligere sovjetiske - nå russiske - militære etterretningstjenesten), som en følge av politbyråets nevnte pålegg i begynnelsen av 1970-tallet, utarbeidet kravspesifikasjoner til mini-ubåter for spesielle operasjoner. Vi skal ikke komme inn på disse her, men kun se på en del forutsetninger som må være av vesentlig betydning for å kunne gjennomføre infiltrasjoner og andre helt spesielle operasjoner på andre lands territorier.

Det finnes som nevnt en rekke ulike typer undervannsfarkoster til forskjellige oppgaver, og russerne ligger her langt fremme i utviklingen. En del utstyr er kjent, og Russland har f.eks. begynt å tilby mini-ubåter til salg på det vestlige marked. Men det kan ikke utelukkes at det fortsatt konstrueres undervannsfarkoster som ikke ønskes offentliggjort.

Valg av type undervannsfarkost og moderplattform avhenger naturlig nok av oppdragets art. I prinsippet er en vanlig dieselelektrisk ubåt sikkert egnet dersom oppdraget skal utføres i åpne kystfarvann. Det finnes en rekke indikasjoner i form av observasjoner gjort av kystbefolkningen som langt på vei underbygger dette, og i forbindelse med Selmer Nilsen-saken er det som tidligere nevnt opplyst at ubåter ble benyttet i disse operasjonene.

Skal derimot oppdraget gjennomføres i mere lukkede farvann, må mindre undervannsfarkoster benyttes. Her må det stilles spesielle krav mht. sikker gjennomføring, spesielt i omgivelser hvor faren for oppdagelse er stor. Farkoster som benyttes til slike operasjoner, må ha god manøvreringsevne. Det vil f.eks. være helt nødvendig å kunne ta seg inn til et objekt under vann med stor nøyaktighet, uten påvirkning av strøm og temperaturvariasjoner. Slike manøvreringsegenskaper vil kunne ivaretas ved at undervannsfarkosten har bunn-

kontakt - ved hjelp av korte «ski», meier eller belter. Farkostene må videre ha en konstruksjon som eliminerer spesielle trykkforhold som f.eks. kan forårsake plutselig og ukontrollert oppdrift. De må videre kunne sluse ut utstyr og personell fra neddykket stilling uten å risikere at de går opp til overflaten, f.eks. inne i et havnebasseng. Disse kravene innebærer at de må ha stor negativ oppdrift mens de opererer.

Det kan ikke utelukkes at de spesielle sporene på sjøbunnen - som bl.a. skal ha vært funnet i svenske farvann - er dannet av undervannsfarkoster konstruert etter slike krav. Mini-ubåter utstyrt med belter («larvefötter») kan ha vært utviklet med basis i den tysk-konstruerte «Seeteufel», som var på prøvestadiet under 2. verdenskrig.

Det finnes en rekke andre typer mini-ubåter og versjoner som ikke kan være særlig godt egnet til spesial-operasjoner, f.eks. bergningsubåter som er konstruert for tilkobling til havarerte ubåter. Uten spesielle modifikasjoner er disse neppe egnet for bunning, først og fremst på grunn av slusen som normalt er plassert på undersiden av skroget.

Hva angår rekkevidde og operasjonsradius for miniubåter, avhenger dette av batterikapasitet og eventuelt annet fremdriftsmaskineri. Krav til rekkevidde, basert på behov utarbeidet på 1970-tallet, blir antatt å være ca. 1000 miles (ca. 950 nm) ved 8 knops fart, da under forutsetning av at ubåten har dieselelektrisk fremdrift og snorkler underveis. Kravet til rekkevidde kan reduseres dersom man baserer seg på å transportere undervannsfarkoster frem til operasjonsområdet. Her kan man f.eks. benytte overflatefartøyer eller moderubåter.

Avslutning

Vi fremholdt innledningsvis at det nå - etter den kalde krigen - er behov for å gjøre opp status. Det er vår oppfatning at undervannsrelatert virksomhet høyst sannsynlig har pågått i våre kystfarvann. Vi baserer dette på historiske og strategiske forhold, eksistensen av tilgjengelig kapasitet og teknologi, en rekke ulike kildeopplysninger og våre egne erfaringer. Denne virksomheten har først og fremst vært

styrt av *militærstrategiske* behov.

Sett i historisk sammenheng er det vår oppfatning at denne form for virksomhet vil fortsette. Årsaken er at nordområdenes betydning - økonomisk og militærstrategisk - fortsatt vil være stor, trolig økende. Kontroll over tilstøtende områder til Kola-kompleksene og utseilingen fra Barentshavet vil derfor fortsatt måtte være av stor betydning for Russland, og det er neppe grunn til å anta at den erfaring og ekspertise som er blitt opparbeidet gjennom mange år, vil bli lagt ned. Derfor må vi være forberedt på å måtte leve med ubåtproblemet også i årene fremover. Til syvende og sist kan det dreie seg om vår egen evne til å hevde suverenitet på eget territorium.

English summary

Submarine operations in the north - Soviet requirements and traditions

From 1948 to the present day, nearly 500 reports of observations of submarine-like objects in northern waters have been registered. Historical facts and military strategy in our vicinity have scarcely been referred to in the discussions about these «phenomena».

Even in the early thirties the Soviet leaders saw the need for a submarine fleet that could patrol the Baltic Sea and the coast of the Barents Sea. This need clearly originated in the political and military developments of that period. In the Baltic Sea it was considered necessary to be able to secure freedom of movement for Soviet vessels because of the dominance of Western navies in the area.

From the late thirties onwards, submarine operations in the territorial waters of neutral Sweden stemmed first and foremost from the Soviet unease about Swedish neutrality policy and Sweden's relations with Germany. There was particular concern over the strategic resources (steel) belonging to Sweden.

During the Second World War, Soviet submarines operated against German sea communication lines off the Norwegian coast. As the Germans made extensive use of Norwegian territorial waters in order to exploit the natural protection thus afforded, the Soviet submarines had to penetrate further into Norwegian waters to carry out their attacks. Operations such as minelaying and setting agents ashore were also carried out by Soviet submarines.

We know that submarines were used in controlling Selmer Nilsen who was later sentenced as a spy. Did the Soviet submarine operations off the coast of North Norway cease after Selmer Nilsen was arrested? This study attempts to answer the question.

IFS info 1/1995

Fred O. Nilsen

**Sovjetisk ubåtvirksomhet i nord
- behov og tradisjoner**

IFS

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

IFS info 1/1995

Fred O. Nilsen

Institutt for forsvarsstudier
Norwegian Institute for Defence Studies

Tollbugt. 10
N-0152 Oslo
Norway

Tlf. + 47 22 40 31 05
Fax. + 47 22 40 33 79

IFS

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER